

Danmark besat - Tysklandsarbejdere

Tidligt om morgenen d. 9. april 1940 besatte tyske tropper Danmark, og besættelsen fik store konsekvenser for hele samfundet – fagforeningerne blev naturligvis også berørt: Forbundet sendte besked om, at d. 1. maj ikke måtte fejres på den måde, som man plejede. Hitler havde allerede afskaffet den traditionelle arbejdets festdag i 1933, og fagbevægelsen var derfor ikke overrasket over, at d. 1. maj blev berørt af besættelsen. Forbundet foreslog, at man inviterede medlem-

Under besættelsen fik smeden travlt igen, fordi bilerne blev klodset op, og det arbejde kunne så komme i avisen. Roskilde Tidende 1943.

Smedene opretter en Tillidsmandsskole.

Smede- og Maskinarbejdernes Forbund, Roskilde Afdeling, holdt Lørdag Aften Generalforsamling paa „Fjordvilla“ med Carl Hansen som Dirigent. I sin Beretning omtalte Formanden, Georg Kristensen, de nye Love om Arbejdsfordeling og Dyrtidsregulering. Kassereren, Aage Jensen, oplæste Regnskabet og under indkomne Forslag vedtoges det at oprette en Tillidsmandsskole og at paabegynde denne Tirsdag den 15. Oktober paa Realskolen. Paa Tillidsmandsskolen, der ledes af Højskolelærer Kai Bundvad, behandles følgende Emner: Pengekrise og Erhvervsforhold, faglige Problemer, Love og administrative Bestemmelser, Rationalisering, Raastofproblemer og endelig bliver der et Par Aftener Lejlighed til at drøfte aktuelle Problemer, der maatte opstaa.

Til Formand genvalgtes Georg Kristensen og til Bestyrelsen Alfred Nielsen, Hans Aachmann og F. C. Rasmussen. Som Revisor nyvalgtes Adolf Christensen.

Afdelingen starter en tillidsmandsuddannelse i 1940, som der stod i Roskilde Tidende 7. oktober 1940.

merne til et "lukket medlemsmøde" d. 1. maj, fordi der var indført et generelt mødeforbud.

Borgerne skulle med samme vænne sig til, at der skulle mørklægges alle vegne. Mørklægningen fik en særlig betydning for arbejderne. Derfor meddelte Forbundet afdelingerne, at hvis et medlem blev fyret på grund af mørklægningen, så skulle han melde sig arbejdsløs.

D. 22. april holdt De samvirkende Fagforbund et møde i deres forretningsudvalg, fordi tyskerne betragtede nogle hændelser som sabotage – vi ved ikke, hvad der var tale om. De Samvirkende Fagforbund udsendte et cirkulære til forbundene, og de skrev ud til deres lokalafdelinger. I Roskilde blev der i slutningen af april holdt et medlemsmøde, hvor formanden opfordrede medlemmerne til "at udvise korrekt holdning, og indordne sig under de forhold, som vi nu har fået" - alle var klar over, at et forkert skridt kunne blive fatalt.

I den sidste vinter før besættelsen havde der været omkring 170.000 arbejdsløse – arbejdsløshedsprocenten var i 1939 på 18,4 og i 1940 på 23,9 - og på landsplan svarer det til mellem 181.000 og 240.000 personer. I de fleste fag faldt arbejdsløsheden noget i løbet af foråret, men det gjaldt ikke for jernindustrien, hvor arbejdsløsheden steg fra 8.470 til 12.452. Det betød, at arbejdsløshedsprocenten i "jernet" i 1939-40

Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund, Roskilde Afdeling,

Tillidsmandsskolen begynder
Tirsdag den 15. Oktober Kl. 19
paa Realskolen.

Indtegningen sker hos Formanden, Kassereren samt paa Skolen den første Undervisningsaften.

Bestyrelsen.

*Afdelingen sætter
en annonce i avisen:
Invitationen til starten
på en tillidsmandsud-
dannelse.*

Gunnar Larsen om vort Forhold til Tyskland.

Minister for offentlige Arbejder
Gunnar L a r s e n siger i et Inter-
view i Gads danske Magasin:

Det falder ganske naturligt for mig at være medvirkende til at udbygge det for Danmark i den nuværende vanskelige Situation *saa naturlige og livsvigtige Samarbejde med Tyskland*. At dette er af den *største* Betydning for vort Land fremgaar jo alene af den Kendsgerning, at næsten hele vor Udenrigshandel og derigennem vore produktions- og beskæftigelsesmæssige Muligheder er afhængige af vort Forhold til Tyskland. Det maa herigennem blive *en national Pligt for alle* at medvirke til at skabe det bedst mulige Forhold til dette Land og derved de fordelagtigste Betingelser for Udviklingen i Danmark, *hvilket er en Nødvendighed for Danmarks Bestaaen som en fri og selvstændig Nation*.

Minister Gunnar Larsen udtaler sig under besættelsen til Gads danske Magasin om forholdet til Tyskland, og det bliver refereret i Roskilde Tidende 17. okt. 1940.

svingede mellem 23,1 % og 33,9 %. Roskildeafdelingen havde 235 medlemmer i 1940, og der var i den periode mellem 55 og 80 af medlemmerne, der var arbejdsløse. Baggrunden for den udvikling var en akut mangel på råstoffer, og så var det svært afsætte produkterne – hvis man da fik lavet noget.

Situationen for fagforeningerne og deres medlemmer blev bestemt ikke bedre, da arbejdsgiverforeningen ensidigt op-sagde den overenskomst, som skulle gælde til d. 1. marts 1941. Arbejdsgiverne var desuden meget irriterede på regeringen, som ikke ville fjerne dyrtidsreguleringen. Statsminister Stauning mente, at det var et forhandlingsspørgsmål medlem arbejdsmarkedets parter. Senere tvang udviklingen regeringen til alligevel at indføre en række restriktioner med lønregulering, prisstop og bortfald af dyrtidsregulering. "Pakken" forsøgte at sikre en stabil levestandard for befolkningen, og den blev derfor fulgt op af en lov "om midlertidig fordeling og regulering af arbejdet" – dog baseret på frivillighed – og så gav man arbejdsløsheds-kasserne et ekstraordinært statstilskud.

Danmark havde indtil besættelsen importeret en stor del af det kul, som vi skulle bruge fra Storbritannien. Det var afgørende for, at man fik erstatning for de manglende leverancer. Regeringen kontaktede d. 10. april den tyske generalkonsul F.W.E. Krüger, som var meget hjælpsom. Han

**Dansk Smede- og
Maskinarbejderforbund,
Roskilde Afdeling.**

I Forbindelse med Maanedsmø-
det **Lørdag den 2. Novem-
ber Kl. 19³⁰** paa Fjordvilla vil
Folketingsmand **Wm. Villum-
sen**, redegøre for den politiske
Situation.

Bestyrelsen.

Invitation til politisk møde i november 1940, hvor man "indendøre" kan drøfte situationen i Danmark.

De danske Arbejdere, der er i Tyskland.

De fritages for at betale Bidrag til de danske Arbejdsløshedskasser.

København.

Under Udvandringschefens og Sekretær i De samvirkende Fagforbund Einar Niensens Besøg i Tyskland i August konstateredes det, at mange af de i Tyskland beskæftigede danske Arbejdere havde Vanskelighed ved og fandt det urimeligt, at de skulde yde Medlemsbidrag til de danske Arbejdsløshedskasser samtidig med at de yder Bidrag til den tyske Arbejdsløshedsforsikring.

I den Anledning er der blevet ført en Række Forhandlinger, og Arbejds- og Socialministeriet har nu udtalt, at det intet har at erindre imod, at det tillades en anerkendt Arbejdsløshedskasses Hovedledelse at fritage de af Kasses Medlemmer, der har faaet anvist Arbejde i Tyskland, for at yde Medlemsbidrag for den Periode, de arbejder der.

Paa samme Maade vil Kasserne kunne bestemme, at allerede betalt Medlemsbidrag for den Tid, i hvilken de paagældende har arbejdet i Tyskland, betragtes som forudbetalt Bidrag for Tiden efter deres Tilbagekomst til Danmark.

Beslutning om Kontingentfrihed baade for Arbejdsløshedskasserne og Forbundenes Kontingenter er til nu truffet af: Dansk Tekstilarbejderforbund, Kobbersmedenes Forbund, Kurvemagerforbundet i Danmark, Snedkerforbundet i Danmark, Dansk Kedel- og Maskinpasserforbund samt Forgyldeforbundet i Danmark.

Statens Udvandringskontor vil senere udsende Meddelelse om, hvilke Kasser eller Forbund, der

har besluttet sig til at følge den samme Fremgangsmaade.

Toldfrihed for Tøj.

Statens Udvandringskontor meddeler endvidere, at det tyske Rigsfinansministerium har bevilget Toldfrihed for Tøj, der herfra sendes til de danske Arbejdere i Tyskland, samt for visse Kvanta Tobaksvarer. Nærmere Oplysninger om, hvor meget der kan sendes, faas i Statens Udvandringskontor. Det er en Forudsætning for den bevilgede Toldfrihed, at den ikke misbruges, og Ordningen kan ikke ventes opretholdt, saafremt det skulde vise sig, at de danske Arbejdere indfører mere, end hvad der maatte være strengt nødvendigt til deres personlige Forbrug.

Statens Udvandringskontors Delegerede i Tyskland, Sekretær P. Skadegaard, der har faaet Kontor Klopstockstrasse 35, Hamborg 36, har Træffetid der Tirsdag og Torsdag fra Kl. 17—19. Sager vedrørende Underholdsbidrag til Børn udenfor Ægteskab og Skatterestancer kan af de paagældende Myndigheder gennem Statens Udvandringskontor tilstilles den Delegerede i Hamborg.

I Anledning af en Række Forespørgsler fra Paarørende af de i Tyskland beskæftigede meddeles, at Visum til Tyskland kun kan forventes i ganske særlige Undtagelsestilfælde, f. Eks. Død eller farlig Sygdom.

Der er nu gennem Den danske Landmandsbank til de danske Arbejders Paarørende af de fra

Avisartikel fra besættelsen om tysklandsarbejdere, hvor det meddeles, de blev fritaget for kontingent til de danske arbejdsløshedskasser. Roskilde Tidende 2. oktober 1940.

kontaktede med det samme Stinnes-koncernen, der var en af de største kulproducenter i Tyskland. Der var allerede inden besættelsen lavet en aftale om forøgelse af kulsalget fra Tyskland til Danmark. Det tydede på, at Tyskland ville levere halvdelen af det danske forbrug af kul.

Besættelsesmagten ville have flere flyvepladser i Vestjylland, og de ønskede at bruge danske arbejdere til byggeriet – ellers ville man bringe tyskere herop. Spørgsmålet var derfor, om Danmark skulle tvangsudskrive dansk arbejdskraft, eller om der var andre muligheder. Det lykkedes for regeringen at få en aftale med danske virksomheder, som ville bygge med danske arbejdere på helt almindelige ansættelsesvilkår – byggeriet blev også betalt af Danmark. Det var en urolig tid, og det prægede i høj grad protokollerne i afdelingen, hvor der om muligt blev skrevet endnu mindre referater af møderne. Men vi ved, at afdelingen i Roskilde indkaldte tillidsmændene fra virksomhederne til et møde d. 27. juni, fordi man skulle forsøge at omsætte en lov om arbejdsdeling til virkelighed - der var kun få afbud. Formanden redegjorde for ordningen, og han understregede, at man havde ret til supplerende dagpenge for den manglende arbejdstid. Tillidsmændene diskuterede sagen, og det var ikke alle, der var tilfredse. De utilfredse protesterede, og en af dem sagde, at "disse love ... kun bragte arbejderne længere og længere ned i fattigdom" – et synspunkt som blev støttet af flere andre. Det endte med, at der var enighed om, "at både arbejdere såvel som arbejdsgivere har ret og pligt til at stræbe henimod en mulig arbejdsdeling". Men man blev ikke enige om en bestemt fremgangsmåde.

Tysklandsarbejdere

Den danske regering havde - som nævnt - fået en kulaftale med Tyskland før besættelsen, og den prøvede regeringen at aktivere i dagene efter d. 9. april. Det kunne godt lade sig gøre, men det viste sig, at tyskerne nu krævede, at der skulle sendes 6.000 danske arbejdere til Tyskland for at bryde kullet til Danmark. Det var regeringen ikke meget for, men det lykkedes dog at undgå, at danske arbejdere skulle arbejde i kulminerne under jorden.

Det lykkedes også for den danske regering at undgå forhandlinger med de tyske besættelsestropper, så regeringen kunne "nøjes" med at forhandle med den tyske gesandt v. Renthe-Fink. Regeringen var foruroliget over en meget stor aktivitet fra tyskerne, som var meget interesseret i at få dan-

ske arbejdere til Tyskland. Tyskerne påstod, at danskerne ikke var uden interesse i at arbejde i Tyskland, og man ønskede ikke at få udskrevet arbejderne som tvangsarbejdere. Regeringen gik med til en frivillig ordning, hvor tyskerne oprettede et "tysk Arbejdsanvisningskontor" i København – senere blev der oprettet flere kontorer i provinsen.

Statens Udvandringskontor var den direkte kontakt mellem danskerne og tyskerne. Udvandringskontoret udarbejdede lister over hvor mange, der rejste ud og hvornår. Listerne fortæller kun i meget grove træk, hvilke fag der rejste ud – f. eks. er smede og maskinarbejdere i de fleste oversigter i kategori med elektrikere, montører, blikkenslagere og drejere. Det bliver desuden oplyst hvor rejsen starter, og hvor de rejser hen. Den første oversigt dækker 3 afrejser i den første uge af juni 1940, hvor der rejste 1.167 - der var flest jord- og betonarbejdere. Den sidste udrejse fremgår af oversigt nr. 108 - den fandt sted fra København d. 12. april 1945 – der rejste 12 arbejdere ud og de 6 var gifte mænd.

Oversigterne indeholder ingen personnavne, og der er kun 6 oplysninger: udrejsedato, køn, civilstatus, udrejsested, rejsemål og fag. Det samlede antal var på 127.910 personer, men i det tal er der flere som er udrejst mere end 1 gang.

Det blev begyndelsen til, at mange danskere arbejdede for tyskerne i Tyskland, men det var der ikke noget nyt i, danske håndværkere havde i lang tid arbejdet i Tyskland. Der var f.eks. flere danske arbejdere i Tyskland i årligt gennemsnit fra 1871 til 1914 end der var fra 1940 til 1945. Således var der f.eks. i 1885 33.134 og i 1890 35.924 danskere, der arbejdede i Tyskland.

I oversigterne nævnes Roskilde kun 7 gange. Det er derfor umuligt at afgøre, hvor mange medlemmer af Dansk Smede og Maskinarbejder Forbund, der faktisk rejste til Tyskland. I jubilæumsbogen *Smede før og nu* står der, at 4.285 af Forbundets medlemmer arbejdede i kortere eller længere tid i Tyskland, og at 585 arbejdede for tyskerne i Norge. Tallene skal ses i relation til, at Forbundet havde 40.651 medlemmer i 1940, og det betyder, at omkring hver 8. medlem kan have arbejdet enten i Tyskland eller i Norge.

Det fremgår umiddelbart af oversigterne, at der er udrejst 2 smede fra Roskilde, men der har nok været en hel del flere, som bare er udrejst fra København. I Roskildeafdelingen var der 235 medlemmer i 1940 og 250 i 1945, og hvis vi antager, at ca. 12 % af dem arbejdede i Tyskland, så er der ca. 30 medlemmer af afdelingen, der har været tysklandsarbejdere. Det

understreges af det store antal arbejdsløse, der som nævnt var i afdelingen.

Vi kender ikke meget til denne del af historien i den lokale afdeling, bl.a. fordi det ikke var velset at have arbejdet i Tyskland eller Norge - som der står i Forbundets jubilæumsbog *Smede før og nu*. Der er ikke dokumentation for at påstå, at man blev tvunget til at arbejde i Tyskland og Norge af staten eller af deres arbejdsløshedskasse. Jubilæumsbogen mener desuden, at der var nogen, der tog afsted, fordi de sympatiserede med nationalsocialismen - men det ved vi heller ikke noget om. Hvad vi derimod ved er, at der blandt de udrejste også var kommunister, hvoraf nogle endog rejste meget sent i krigen - helt hen til 1945.

Når man studerer Statens Udvandringskontors lister, så fremgår det, at der var mange gifte blandt dem, der rejste ud - formentligt mange familiefædre der ikke kunne få arbejde i Danmark, og som derfor havde det svært, når de ikke kunne forsørge deres familie. De rejste ud for at forsørge deres familier, og der var mange, som blev der i mere end en kontraktperiode. Gifte arbejdere havde tilladelse til at sende penge hjem til familien, og det tilladte beløb blev forhøjet flere gange.

Et godt eksempel på en tysklandsarbejder fra Roskilde var en familiefar, som var mejerist. Han var blevet arbejdsløs i slutningen af 1930'erne, og han valgte nu at arbejde i Tyskland. Han blev i Tyskland indtil slutningen af 1944, og han var hverken nazist eller Hitlerfan. Der er ikke noget, som tyder på, at han blev nazist, medens han var i Tyskland. Til sidst arbejdede han - som mange andre danskere - i Organisation Todt i uniform, og da han vendte hjem, troede mange danskere fejlagtigt, at han havde været i tysk krigstjeneste. Han følte sig derfor uden for "det gode selskab". I desperation begik han sit livs fejl, da han i januar 1945 meldte sig til HIPO-korpset - derfor blev han dømt til 10 års fængsel, men han var ude igen i 1947 og vendte tilbage til familien i Roskilde.

Det var nemt at pege fingre ad dem, der rejste ud, men hele Danmark var i de 5 besættelsesår et led i Hitlers krigsmaskine. De der rejste ud, gjorde det for at løse deres økonomiske problemer, og de rejste derhen, hvor der var arbejde.

I afdelingens protokol står ikke meget om tysklandsarbejderne. I juni 1940 holdt bestyrelsen møde, og her fremlagde formanden et cirkulære om "arbejdskraft til Tyskland, tages til efterretning". Mere står der ikke.

I den lokale presse står der ikke meget om tyskløsløshedsarbejderne. *Roskilde Tidende* nævner dog d. 2. oktober 1940, at udvandringschefen havde været i Tyskland sammen med Einar Nielsen fra De samvirkende Fagforbund. De havde mødt flere danskere under rejsen, som havde rejst spørgsmålet, om det var rimeligt, at de både skulle betale til arbejdsløsheds-kassen i Tyskland og i Danmark. I den anledning blev der ført en række forhandlinger, hvor Arbejds- og Socialministeriet havde udtalt, "at det intet har at erindre imod, at det tillades en anerkendt arbejdsløsheds-kasses hovedledelse at fritage de af kassens medlemmer, der har fået anvist arbejde i Tyskland, for at yde medlemsbidrag for den periode, de arbejder der". Desuden kunne allerede betalte bidrag modregnes i det kontingent arbejderen skulle betale i Danmark, når han var vendt hjem. En række forbund besluttede, at det også skulle gælde for fagforeningskontingentet. Avisen remser en række forbund op, men Dansk Smede- og Maskinarbejder Forbund kommer først med på et senere tidspunkt – ordningen nævnes ikke i Forbundets jubilæumsbog fra 1990.

Arbejdsfordeling

Den store arbejdsløshed pressede afdelingen til at finde mulige løsninger på problemerne. I juli 1940 diskuterede afdelingens bestyrelse flere gange om, der skulle indføres arbejdsfordeling. Der havde været et møde mellem arbejdsgiverne i jernindustrien og Dansk Smede- og Maskinarbejder Forbund, men man kunne ikke anvise egentlige retningslinjer. De var dog enige om, at man skulle gennemføre det.

I Roskilde var arbejdsfordelingen blevet konkret i midten af juli, men det var ikke uden problemer. Formanden ville derfor drøfte det igen med bestyrelsen. Der var nogle virksomheder, hvor tillidsmanden ikke ville deltage i ordningen. Bestyrelsen bestemte, at formanden skulle kontakte tillidsmanden for at få løst problemet – ellers måtte man inddrage Forbundet. Desuden skulle formanden forsøge at forhandle med de arbejdsgivere, som vægrede sig ved at gå med til arbejdsfordelingen.

I slutningen af august havde Dansk Smede- og Maskinarbejder Forbund ca. 10.000 medlemmer, der var på arbejdsfordeling. Alligevel kneb det med at få alle virksomheder med i ordningen, og flere steder var det smedene, som ikke ville deltage. Arbejdsfordelingen blev faktisk brugt flere steder i Roskilde, og formanden håbede, at det kunne gennemføres

på alle værksteder. Det blev samtidig understreget, at det var vigtigt, at afdelingen blev underrettet, når arbejdsfordelingen blev indført på en virksomhed. Afdelingen ville så sikre, at der blev oprettet en overenskomst, og at alt gik rigtigt til. I løbet af efteråret 1940 indførte flere og flere virksomheder arbejdsfordelingsordningen, og der var hele tiden nogle spørgsmål, som skulle løses. Det blev slået fast, at når der blev arbejdet ud over normal arbejdstid, så skulle det "betales med de sædvanlige tillæg".

"Mørklægningen" blev igen aktuel i løbet af efteråret - hvor det blev tidligere mørkt - og i slutningen af november fik afdelingen at vide, at C.C.M. Olsen "havde afkortet arbejdstiden ... uden at forespørge arbejderne". Det var en overtrædelse af overenskomsten, og formanden skulle kontakte virksomheden, fordi arbejdstiden kun kunne ændres med 14 dages varsel - der blev derefter givet et varsel. Ved en opgørelse det vist sig, at arbejdsfordelingen "kostede" den enkelte ansatte ca. 10 timers løn om ugen.

I begyndelsen af december drøftede medlemmerne, hvor meget de arbejdsløse skulle have i julehjælp - de arbejdsløse fik d. 11. december udbetalt 25 kr. i julehjælp.

Et postkort fra 1890'erne fra en dansker, der besøgte Krupps fabrik i Essen. Her arbejdede 15 danskere.

1941 – 1942 og arbejdsfordelingen fortsatte

I slutningen af 1940 vedtog Rigsdagen nogle ændringer i loven om arbejdsfordeling, som sikrede dem, der arbejdede under ordningen. Det blev indføjet i loven, at et medlem, der blev fyret på grund af materialemangel o. lign., ville få understøttelse fra fordelingskassen i de første 6 dage - desuden ville der ikke være karenstage, når man gik over i arbejdsløsheds-kassen.

I slutningen af januar 1941 foreslog en københavnerafdeling, at Forbundet skulle betale et beløb til alle dem, der var på arbejdsfordeling. Forbundet mente, at det ville blive alt for dyrt, og anbefalede, at man – når tiden var inde – stemte nej, og det blev stemt ned d. 1. februar. I Roskilde-afdelingen havde man nogen sympati for det oprindelige forslag, for her vedtog man at give de arbejdsløse medlemmer 10 kr. i brændselshjælp – hvis de havde været uden arbejde i 25 dage.

Arbejdsfordelingsproblemet var hele tiden under udvikling, og d. 1. februar blev det meddelt, at hvis 5 af 7 medlemmer i et arbejdsnævn på en virksomhed gik ind for arbejdsfordeling, så kunne ingen af parterne modsætte sig det.

Besættelsen afskaffede ikke afdelingens sommerudflugt, for der står i protokollen, at d. 26. juli 1941 samledes medlemmerne med damer på havnen, "og i en lille motorbåd med tørv som trækraft tøffede man over til Viglen, hvor den medbragte mad blev fortæret. ... Kl. 22 sejlede selskabet tilbage til byen, og på Fjordvilla morede deltagerne sig til kl. 1" – udflugten var dog mindre end sædvanlig, og så var det en kort sejltur.

I 1941 kom der igen nye regler for arbejdsfordelingen. De blev fremlagt i bestyrelsen d. 27. september. Det blev nu muligt for en svend på arbejdsfordeling at arbejde på fuld tid i 5 uger og derefter vende tilbage til arbejdsfordelingen. I tilslutning hertil blev det fastslået, at alt overarbejde skulle afspadseres. Ændringerne af reglerne om arbejdsfordeling og afspadsering blev indført, fordi arbejdsløsheden var ved at falde i efteråret 1941. Alligevel var der arbejdsfordeling på flere virksomheder, hvor man skulle arbejde i 39-42 timer om ugen – resten af timerne skulle være med arbejdsløshedsunderstøttelse.

I juli 1942 meddelte Forbundet, at man godt kunne udbetale et beløb til de medlemmer, der havde været på godkendt arbejdsfordeling, og samtidig blev det gjort muligt at arbejde over i 16 timer om måneden uden afspadsering.